

*Abdullayev Loğman İmran oğlu,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Sumqayıt Dövlət Universiteti,
Ünvan: 43-cü məhəllə, Sumqayıt, Azərbaycan, AZ 5008,
E-mail: loqman.2005@mail.ru
© Abdullayev L.İ., 2019*

UOT: 331.108.4:331.434

İNSAN KAPİTALININ FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFI PROSESLƏRİNİN İDARƏETMƏ MEXANİZMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - insan kapitalının formalaşması və inkişafı proseslərinin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi yollarından ibarətdir. Bu məqsədlə insan kapitalının formalaşması proseslərinin mahiyyəti açıqlanmış və sistemləşdirilmişdir. İnsan kapitalının inkişafı proseslərinin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi problemləri tədqiq olunmuşdur. Ölkənin qlobal şəraitdə rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında insan kapitalının rolu və əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır. İnsan kapitalının əsas elementlərinin idarəetmə mexanizmlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə mane olan amillərin öyrənilməsi və ümumiləşdirilməsi təmin edilmişdir.

Tədqiqatın metodologiyası - sistemli və müqayisəli təhlil, insan kapitalının formalaşması və inkişafı proseslərinin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi problemlərindən baxmaqla, daha səmərəli üslublardan, metodoloji yanaşmalardan, müxtəlif tədqiqatçıların elmi əsərlərində verilmiş elmi müddəalardan ibarətdir.

Tədqiqatın təbii əhəmiyyəti - tədqiqatda alınmış nəticələrdən və hazırlanmış təkliflərdən insan kapitalının formalaşması və inkişafı proseslərinin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə konseptual yanaşmaların hazırlanmasında, tədbirlərinin müəyyənləşdirilməsində, ölkədə insan kapitalının inkişafı strategiyasının formalaşdırılmasında və tədris prosesində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın nəticələri – müasir şəraitdə insan kapitalının formalaşması və inkişafı proseslərinin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi problemləri və həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi üzrə tövsiyələr və təkliflərin hazırlanmasıdır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – tədqiqat işində araşdırılması nəzərdə tutulan aktual problemlər üzrə mövcud elmi əsərlərdən və yanaşmalardan istifadə etməklə, insan kapitalının formalaşması və inkişafı proseslərinin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə müasir baxışlar formalaşdırılmışdır. İnsan kapitalının formalaşması üzrə zəruri elementlər və komponentlərin hər birinin ciddi nəzərə alınmasının vacibliyi əsaslandırılmışdır. İnsan kapitalının inkişaf etdirilməsi problemlərinin mahiyyətindən çıxış etməklə, idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə konseptual yanaşmalar və metodoloji üsullar müəyyənləşdirilmişdir. Qlobal iqtisadi çağırışlar şəraitində insan kapitalının formalaşması və inkişafı proseslərinin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi yolları üzrə tövsiyələr hazırlanmış və təkliflər verilmişdir.

Açar sözləri: insan kapitalı, insan kapitalının formalaşması, insan kapitalının inkişafı, insan kapitalının əsas elementləri, insan kapitalının inkişaf prioritetləri, insan kapitalının inkişaf perspektivləri, idarəetmə mexanizmləri, idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi.

GİRİŞ

İnsan kapitalından isitfadənin səmərəliliyinin artırılması bununla bağlı proseslərin sistemli şəkildə öyrənilməsini və dərinlən təhlil olunmasını tələb edir. Bunun üçün ilk növbədə insan kapitalının formalaşması və inkişafı proseslərinin sistemli şəkildə araşdırılması, xüsusilə idarəetmə mexanizmlərinin dövrün tələblərinə uyğunluğunun baxılması diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrində yüksək nəticələrin əldə olunmasında, texnoloji yüksəlişin təmin edilməsində, iqtisadiyyatın və həyat səviyyəsinin əhəmiyyətli şəkildə yüksəldilməsində insan kapitalı amilindən səmərəli istifadə önəmli rol oynamışdır və bu ölkələrdə insan kapitalının əhəmiyyətinin dəyərləndirilməsi, onun formalaşması və inkişafı proseslərinin səmərəliliyinin artırılması məsələlərinə prioritet yanaşmalar və konseptual baxışlar kifayət qədər həlledici amil kimi diqqət çəkmişdir. Müasir dövrdə qlobal iqtisadi çağırışların dərinləşməsi, həmçinin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində zəruri islahatların aparılması, ümumilikdə milli iqtisadiyyatın diversifikasiyalasdırılmasında, iqtisadiyyatın dayanıqlılığının möhkəmləndirilməsində insan amilinin – insan kapitalının vacibliyi daha çox ön plana çıxmaqdadır. İnsan kapitalının inkişaf etdirilməsi, insanların bacarıq və istedadlarının real sosial-iqtisadi proseslərdə göstərə bilməsi, insanların inkişaf etməsi, yeni bilikləri mənimsənilməsi və öz peşəkarlıq səviyyəsini artırmaqla daha məhsuldar və səmərəli fəaliyyət göstərməsi, ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün ehtiyatların üzə çıxarılması, yeni artım mənbələrinin formalaşdırılması təmin edilmiş olur. Elm və texnologiyalar nə qədər inkişaf etsə belə, insan amili və insan kapitalı ölkənin dayanıqlı və sürətli inkişafı üçün əsas təkanverici qüvvə olaraq daim diqqət tələb edir və bu amillər baxımından, insan kapitalının formalaşması və inkişafı proseslərinin idarəetmə mexanizmlərinin lazım olan səviyyədə təkmilləşdirilməsi, zəruri mexanizmlərin yenilənməsi, daha məhsuldar və iti alətlərin hazırlanaraq fəaliyyət dövryyəsinə cəlb edilməsi təmin olunmalıdır.

Dünya təcrübəsində insan kapitalının inkişafı ilə bağlı məsələlər uzun illər ərzində ciddi müzakirə obyektı olaraq qalmaqdadır. BMT səviyyəsində insan kapitalının inkişafı ilə bağlı əsas prinsiplərinin hazırlanması və meyarların müəyyənəşdirilməsi istiqamətində xeyli işlər görülmüş, hesabatlar hazırlanmış, dünya dövlətlərinin iştirakı ilə müzakirələr, sammitlər, forumlar keçirilmiş, tədqiqatlar aparılmışdır. BMT mütəxəssisləri 5 əsas istiqamətdə insan kapitalının inkişafı ilə bağlı daha çox diqqətin yetirilməsini məqsədamüvafiq saymışlar. Bunlara insan inkişafının həlledici amili kimi dünyada hər bir insanın inkişafı üçün müvafiq şəraitin yaradılması və təmin edilməsi, dünyanın müxtəlif ölkələrində milyonlarla insanların yaşamaq və işləmək üçün çoxsaylı problemlərlə üz-üzə qalması, dünya dövlətlərinin insan kapitalının inkişafı ilə bağlı problemləri daha çevik və fundamental şəkildə dəyərləndirmələri, beynəlxalq çərçivədə insan kapitalının inkişafı ilə əlaqədar məsələlərin sistemli şəkildə baxılması, məhsuldar məsləhətləşmələrin və sammitlərin təşkili və qlobal inkişaf səmtləri əsas götürülməklə, insan kapitalının inkişafı proseslərinin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinin vacibliyi aiddirlər [8]. Belə ki dünyada insanların daha yaxşı yaşaması və həyat şəraitinin yüksəldilməsi ilə bağlı problemlərin həlli istiqamətində dünya dövlətləri daha çox işlər görməli və tədbirlər həyata keçirməlidirlər. Beynəlxalq təşkilatların və dünya dövlətlərinin davamlı səylərinə baxmayaraq, dünyada 900 milyondan çox insan aclıq və işsizlikdən əziyyət çəkir, sosial

və tibbi xidmətlərdən məhrum olmuşlar, həmçinin bu qədər insanların ərzaq əlçatanlığı problemləri həll edilməmiş qalmaqdadır. Nəticədə insan kapitalının inkişaf etdirilməsi mümkün olmamaqla bərabər, milyonlarla insanlar aclıqdan və xəstəliklərdən vaxtından əvvəl həyatlarını itirirlər, bir o qədər də uşaqlar taqətsizlikdən, aclıqdan, həyat səviyyəsinin pis olmasından normal təhsil ala bilmirlər, inkişaf proseslərini keçmirlər, özlərinin potensialını formalaşdırmağa, intellektual bacarıqlarını inkişaf etdirməyə müvəffəq olmurlar.

Azərbaycan hazırda müstəqil dövlət kimi özünün inkişaf proseslərini sürətləndirməkdə və iqtisadi cəhətdən inkişaf etməkdə olan ölkələrin sıralarına daxil olmaqda kifayət qədər israrlıdır. Hələ, ölkə Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyası”nın reallaşdırılması nəticəsində insan kapitalı inkişafı sahəsində ölkədə əhalinin keyfiyyətli səhiyyə və təhsil xidmətləri ilə təmin edilməsi və bu xidmətlərin müxtəlif sosial qruplar, o cümlədən, aztəminatlı ailələr və yoxsul vətəndaşlar üçün əlçatanlığı əsas strateji xətt olaraq ön plana çəkilmişdir [1]. Səhiyyənin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi tədbirləri görülmüş, təkcə mərkəzi şəhərlərdə yox, eyni zamanda regionlarda müasir xəstəxanalar kompleksi və diaqnostika mərkəzləri tikilərək istismara verilmişdir. Səhiyyənin idarə olunmasında təkmilləşdirilmələr aparılmışdır. Təhsildə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi əhəmiyyətli səviyyədə sürətləndirilmiş və daha çox müasir idarəetmə modellərinə üstünlük verilmişdir. Ali təhsil müəssisələrinin müstəqilliyi artırılmış, ölkə universitetlərinin inkişaf etdirilməsi prioritetləri ön plana çəkilmiş, təhsil sisteminin dünya təhsil sferasına integrasiyası istiqamətində ciddi addımlar atılmışdır. Bundan əlavə, ölkədə insan kapitalının inkişaf etdirilməsi ilə bağlı strateji hədəflər ölkə Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”ndə yaxın və uzaq perspektivlər üçün müəyyənəşdirilmişdir [2].

Tədqiqatın əsas məzmunu

İnsan kapitalından səmərəli istifadə olunması bu sahədə dövlətin siyasətindən və insan kapitalının inkişaf etməsi ilə bağlı proseslərin idarəetmə mexanizmlərinin bilavasitə təkmilləşdirilməsindən xeyli asılıdır. Ölkənin təhsil və səhiyyə sisteminin səmərəli fəaliyyət göstərməsi, iqtisadi islahatların sürətləndirilməsi daha çevik və işlək idarəetmə mexanizmlərini və strukturlarını tələb edir. İnstitusional və struktur islahatlarının aparılması xeyli vacib şərtlər kimi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Həmin proseslərdə insan kapitalı yeni yüksək səmərəli texnologiyaların hazırlanması və onların sosial sahələr, elm, təhsil və səhiyyə sahələrinə fəal şəkildə tətbiq edilməsi üzrə aparılan işlərin mərkəzində əsas hərəkətverici qüvvə kimi qiymətləndirilməli, dəyərləndirilməli, insanın bir tərəfdən şəxsiyyət, digər tərəfdən isə bacarıqlı mütəxəssis kimi yetişməsinə müvafiq şərait yaradılmalıdır. Bunlarla əlaqədar, insan kapitalının inkişaf etdirilməsi və insan kapitalından səmərəli istifadə edilməsinin idarəetmə mexanizmləri optimal olaraq, hazırlanmalı, sosial və iqtisadi amilləri özündə əks etdirən metodoloji yanaşmalar əsasında təkmilləşdirilməli və tətbiq edilməlidir. Eyni zamanda, insan kapitalının ən mühüm indikatorlarının dinamikliyinin təmin edilməsi üçün investisiyaların yatırılması problemləri həll edilməli, cəmiyyətin və milli iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı inkişafı üçün ölkədə mövcud olan təsərrüfat və idarəetmə mexanizmləri maksimum təkmilləşdirilmə-

lidir [3]. Bundan əlavə, insan kapitalından və insan resurslarından istifadə edilməsi proseslərinin idarəetmə mexanizmlərinin səmərəliliyi təmin olunmalı, intellektin üzə çıxarılması motivasiyalaşdırılmalıdır [5].

Dünyanın kifayət qədər inkişaf etmiş bir sıra ölkələrində insan kapitalından istifadənin səmərəliliyinin təmin edilməsi təcrübəsinə, o cümlədən əhalinin yaşayış səviyyəsi, insan inkişafı indeksinin səviyyəsi, bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin daha dərin inkişaf etdirilməsi, elm və innovasiyalar infrastrukturunun yüksək səviyyədə təşkili, təhsil və səhiyyənin səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olması ilə bağlı görülən işlərin səmərəliliyi strateji səviyyədə baxılır. Məsələn, Norveçdə 1970-2018-ci illərdə Norveçdə ÜDM-in ümumi həcmi 40 dəfədən çox artmış və hazırda orta illik 515 mlrd. dollar səviyyəsindədir, bu ölkədə adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 101 min ABŞ dollarına yaxındır [7]. İqtisadi cəhətdən dünyanın güclü iqtisadiyyatına malik olan ABŞ-da insan kapitalının formalaşdırılması və inkişafı ilə bağlı məsələlər kifayət qədər diqqət mərkəzində saxlanılır Belə ki, elmin inkişafına ÜDM-in 2,8 % həcmində vəsait ayrılır, bu isə təxminən il ərzində 530-540 mlrd. dollar vəsait deməkdir, bundan əlavə, insan kapitalının inkişafında başlıca rol oynayan səhiyyənin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsinə ÜDM-in 16 %-i həcmində maliyyə resursları ayrılır [11]. Almaniyada insan kapitalının inkişafına prioritet səviyyədə baxılmaqla bərabər, texnologiyalar və innovasiyalar bazarlarının inkişaf etdirilməsinə də ciddi önəm verilir [6]. Yaponiya və bir sıra Cənubi-Şərqi Asiya ölkələrində də elm və texnologiyaların inkişaf intensivləşdirilməsi, xüsusilə yüksək texnologiyalar əsaslı iqtisadiyyat sahələrinin formalaşdırılması proseslərindən insan kapitalının rolu əhəmiyyətli səviyyədə yüksəlmişdir [10]. Çində isə dövlət tərəfindən yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasına strateji səviyyədə baxılır və bunun üçün məqsədli dövlət proqramları hazırlanaraq reallaşdırılır [9].

Bu qeyd olunan məsələlər və strateji vəzifələr ölkəmiz üçün də xarakterikdir. İnsan kapitalının formalaşması və inkişafı proseslərinin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə dövlətimiz tərəfindən ardıcıl tədbirlər görülməkdədir. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutunun mütəxəssisləri tərəfindən hazırlanan “İnsan kapitalının inkişafı: nəzəri aspektləri və qiymətləndirmə metodologiyası”nda qeyd olunur ki, insan kapitalı istehsal prosesinin hərəkətverici amilidir, ictimai təkrar istehsal isə geniş, xalq təsərrüfatı nöqteyi-nəzərindən məhsul istehsalının yenidən başlanılması və bu kapitalın özünün təkrar istehsalıdır. XX əsrin 90-cı illərin sonuna yaxın BMT ekspertlərinin təklifi ilə insan inkişafının göstəriciləri kimi daha geniş meyarlar irəli sürülmüşdür [4]. Burada əsas göstəricilər kimi demoqrafik vəziyyətlə bağlı təhlillər və indikatorlar sağlamlıq və təhsil səviyyəsi ilə bağlı məsələlər, ölkədə iqtisadi fəallıq, mühüm iqtisadiyyat sektorlarının inkişaf etdirilməsi, gəlirlər və istehlak bazarlarının səviyyəsi və s. daha çox önəm kəsb edirlər. Bu amillər baxımından ölkəmizdə insan kapitalının formalaşması və inkişaf proseslərinin idarəetmə mexanizmlərinin mövcud vəziyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsi və zəruri təkmilləşdirmə tədbirlərinin hansı dərəcədə vacib olmasının müəyyənləşdirilməsi üçün təhlillərə geniş yer vermişik.

Cədvəl 1-də bir sıra dünya ölkələrində 2018-ci il üzrə bəzi demoqrafik göstəricilərin Azərbaycanla müqayisəli təhlili verilmişdir.

Cədvəl 1.

Dünya ölkələrin üzrə bəzi demoqrafik göstəricilərin müqayisəli təhlili (2018-ci il).

Dünya, ölkələr	2018-ci ildə əhalinin orta illik sayı (mln nəfər)	Əhalinin hər 1000 nəfərinə			Hər 1000 nəfər diri doğulana 1 yaşadək ölənlər	Doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu (yaş sayı)	
		Təbii artım	Doğulanlar	Ölənlər		Kişilər	Qadınlar
DÜNYA ÜZRƏ CƏMİ	7621,0	12,0	19,0	7,0	31,0	70	74
Azərbaycan	9,9	8,4	14,2	5,8	11,1	73	78
Ermənistan	3,0	4,0	13,0	9,0	8,0	72	78
Gürcüstan	3,9	1,0	14,0	13,0	10,0	69	78
Türkiyə	81,3	11,0	16,0	5,0	9,0	75	81
Qazaxıstan	18,4	16,0	23,0	7,0	9,0	68	77
Qırğızıstan	6,1	20,0	26,0	6,0	17,0	67	75
Tacikistan	9,1	28,0	33,0	5,0	27,0	68	74
Türkmənistan	5,9	19,0	26,0	7,0	44,0	64	71
Özbəkistan	32,9	17,0	22,0	5,0	11,0	71	76
Estoniya	1,3	-2,0	10,0	12,0	2,4	73	82
Latviya	1,9	-4,0	11,0	15,0	4,1	70	79
Litva	2,8	-4,0	10,0	14,0	4,5	69	80
Belarus	9,5	-2,0	11,0	13,0	3,2	69	79
Bolqarıstan	7,0	-7,0	9,0	16,0	6,4	71	78
Çexiya Respublikası	10,6	0,0	11,0	11,0	2,7	76	82
Macarıstan	9,8	-5,0	9,0	14,0	3,6	72	79
Moldova Respublikası	3,5	0,0	11,0	11,0	9,0	68	76
Polşa	38,4	0,0	11,0	11,0	4,0	74	82
Rumıniya	19,5	-3,0	10,0	13,0	7,1	72	79
Rusiya Federasiyası	147,3	0,0	12,0	12,0	5,5	68	78
Slovakiya	5,4	1,0	11,0	10,0	4,5	74	80
Ukrayna	42,3	-5,0	9,0	14,0	7,7	67	76

Qeyd: ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur - <https://www.stat.gov.az>

Cədvəl 1-ə nəzər saldıqda, görmək olur ki, Azərbaycanda hər 1000 nəfərə düşən təbii artım dünya üzrə göstəricidən aşağıdır, amma işğalçı Ermənistandan 2 dəfədən çoxdur, Gürcüstanla müqayisədə isə 8 dəfədən çoxdur. Əhalinin təbii artımına görə Azərbaycan Türkiyədən aşağı göstəriciyə malikdir və ölkəmizdə əhalinin təbii artım potensialının daha da gücləndirilməsi, yeni doğulanların dövlət tərəfindən daha çox stimullaşdırılması və dəstəklənməsi məqsədəuyğun olardı. Bu amilin nəzərə alınması ölkəmizdə əhalinin təbii artımına ciddi şəkildə müsbət təsir göstərə bilər.

Cədvəl 2-də isə 1991-2018-ci illərdə Azərbaycanda əhalinin təbii artımı, doğulanlar və ölənlərin dinamikası ayrıca təhlil olunmuşdur, təəssüf ki, son illərdə əhalinin təbii artım səviyyəsinin azalması səmti müşahidə olunur.

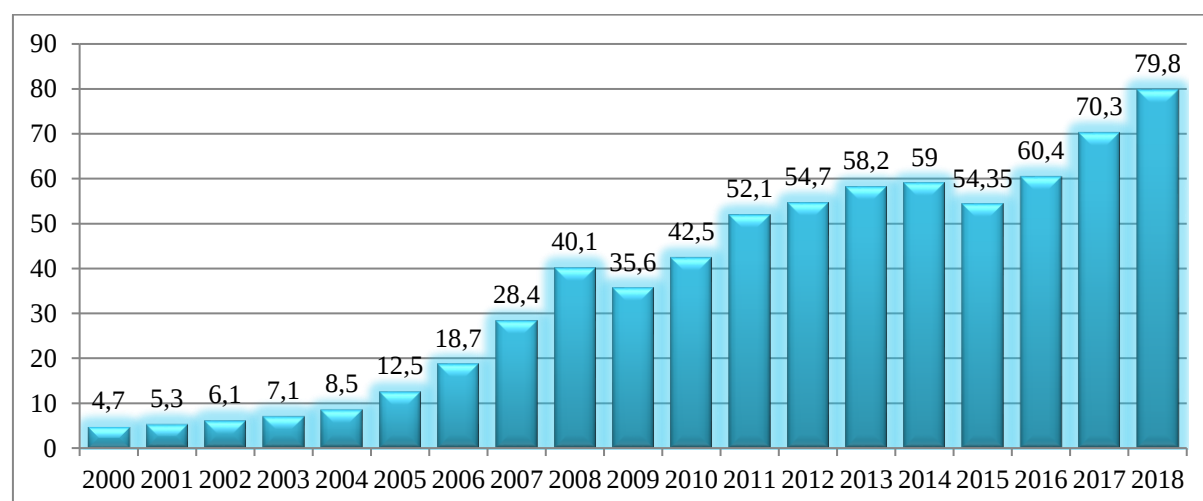
Cədvəl 2.

**Azərbaycanda əhəlinin təbii artımı, doğulanlar və ölənlərin dinamikası
(1991-2018-ci illər).**

İllər	Nəfər			Əhəlinin hər 1000 nəfərinə		
	Təbii artım	Doğulanların sayı	Ölənlərin sayı	Təbii artım	Doğulanların sayı	Ölənlərin sayı
1991	145694	190353	44659	20,4	26,6	6,2
1992	130106	181364	51258	17,9	25,0	7,1
1993	121809	174618	52809	16,5	23,7	7,2
1994	104840	159761	54921	14,1	21,4	7,3
1995	92487	143315	50828	12,2	18,9	6,7
2000	70293	116994	46701	8,8	14,7	5,9
2005	89939	141901	51962	10,7	16,9	6,2
2010	112063	165643	53580	12,5	18,5	6,0
2011	122310	176072	53762	13,5	19,4	5,9
2012	119452	174469	55017	13,0	19,0	6,0
2013	118288	172671	54383	12,8	18,6	5,8
2014	114555	175103	55648	12,2	18,1	5,9
2015	111513	166210	54697	11,7	17,4	5,7
2016	102816	159464	54648	10,6	16,5	5,9
2017	86932	144041	57109	8,9	14,8	5,9
2018	81732	138982	57250	8,4	14,2	5,8

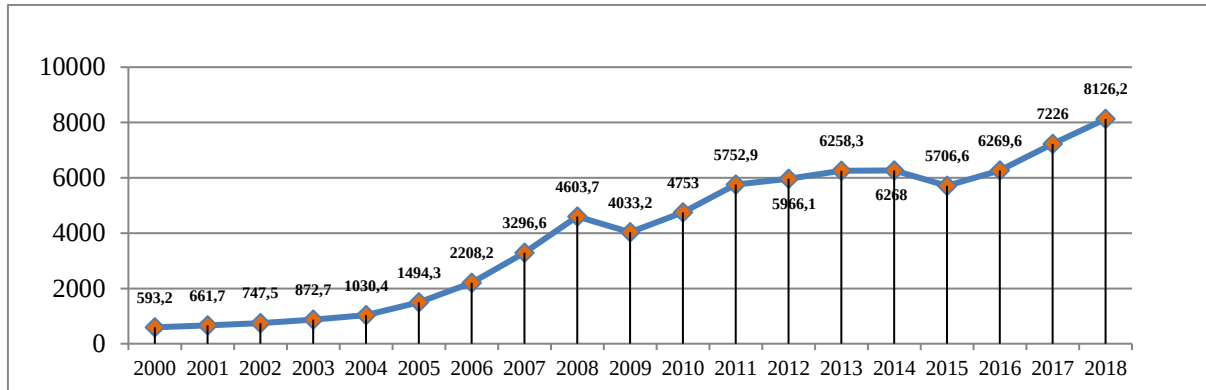
Qeyd: ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur - <https://www.stat.gov.az>.

Şəkil 1-də isə 2000-2018-ci illərdə Azərbaycanda ÜDM-in artım dinamikası verilmişdir və buradan görüldüyü kimi, həmin dövr ərzində ölkə ÜDM-in ümumi həcmi 17 dəfəyə yaxın artmışdır və 2018-ci ilin yekununda 79,8 mlrd. manat təşkil etmişdir.

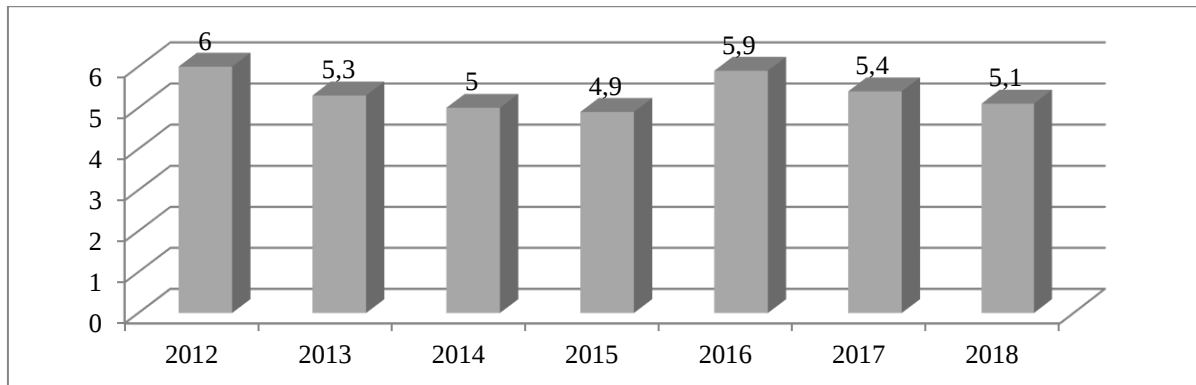
Şəkil 1. Azərbaycanda ÜDM-in artım dinamikası, mlrd. manat (2000-2018-ci illər)
(ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - <https://www.stat.gov.az>).

Şəkil 2-də isə 2000-2018-ci illər üzrə Azərbaycanda adambaşına düşən ÜDM-in həcmi verilmişdir və bu göstərici 2000-ci ildə 593,2 manat təşkil etmişdirsə, 2005-1494,3 manat, 2010-4763 manat, 2015-5706,6 manat, 2018-ci ildə isə 8126,2 manat səviyyəsində olmuşdur.

Şəkil 2. Azərbaycanda adambaşına düşən ÜDM-in dinamikası, manat, 2000-2018-ci illər (ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - <https://www.stat.gov.az>).

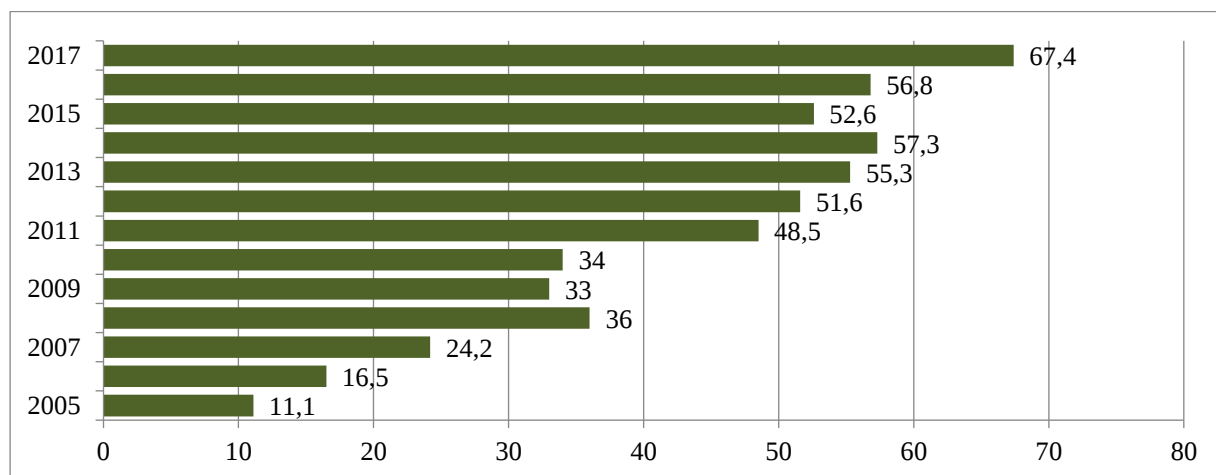
Ölkədə insan kapitalının inkişaf proseslərdə yoxsulluq səviyyəsinin azaldılması və əhəlinin gəlirlərinin artırılması strateji əhəmiyyət kəsb edir. Şəkil 3-də 2012-2018-ci illərdə Azərbaycanda yoxsulluğun səviyyəsi təhlil olunmuşdur və buradan göründüyü kimi 2012-ci ildə yoxsulluğun səviyyəsi 6 % olmuşdursa, 2015-ci ildə həmin göstərici 4,9 %-ə qədər aşağı düşmüş, 2018-ci ildə isə bu göstərici 5,1 % səviyyəsində olmuşdur.

Şəkil 3. Azərbaycanda yoxsulluğun səviyyəsi, %-lə, 2012-2018-ci illər (ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - <https://www.stat.gov.az>).

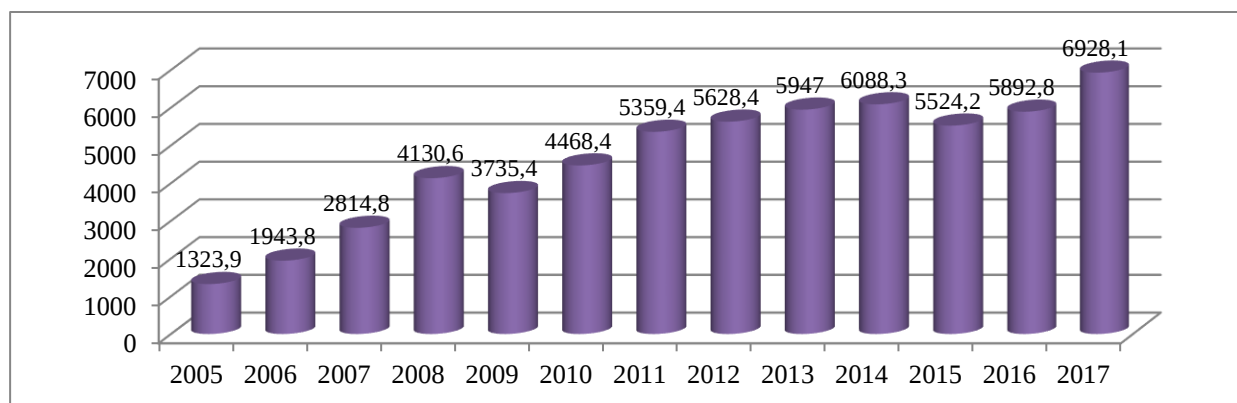
İnsan kapitalının inkişaf etdirilməsində əhəlinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi və bununla əlaqədar milli gəlirin artımının təmin olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Şəkil 4-də 2005-2017-ci illərdə Azərbaycanda ümumi milli gəlirin dinamikası verilmişdir, 2005-ci ildə bu göstərici 11,1 mlrd. manat olmuşdur, 2010-cu ildə isə 34 mlrd. manat təşkil etmişdir. 2013-cü ildə 55,3 mlrd. manat, 2014-cü ildə isə 57,3 mlrd. manat və 2017-ci ildə isə 67,4 mlrd. manat səviyyəsində qeydə alınmışdır.

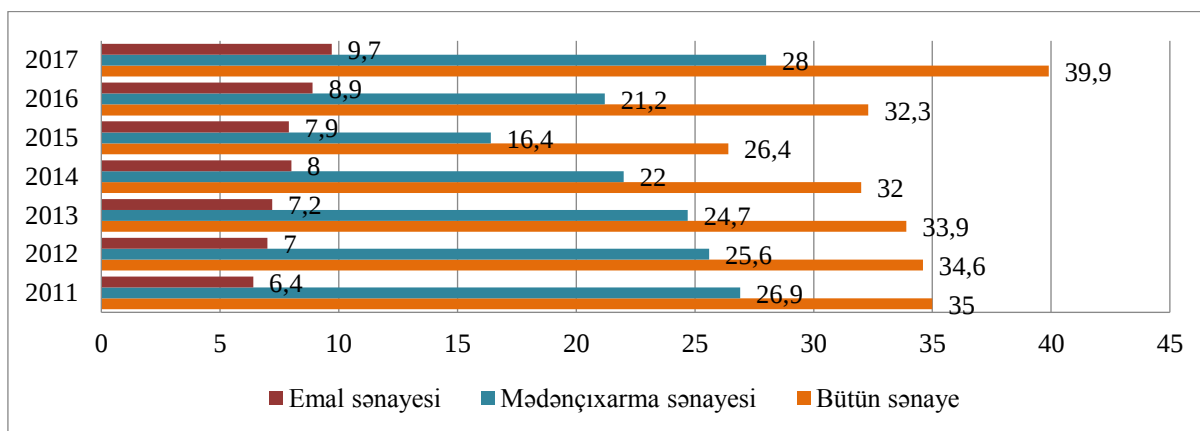
Şəkil 4. Azərbaycanca ümumi milli gəlirin dinamikası, mlrd. manat, 2005-2017-ci illər (ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - <https://www.stat.gov.az>).

Şəkil 5-də 2005-2017-ci illərdə Azərbaycanca ümumi milli gəlirin adambaşına dinamikası təhlil olunmuşdur və təhlil olunan dövr ərzində bu göstərici üzrə artım 5,2 dəfə təşkil etmişdir, 2017-ci ilin yekununda isə adambaşına düşən milli gəlirin həcmi 6928,1 manat səviyyəsində olmuşdur.

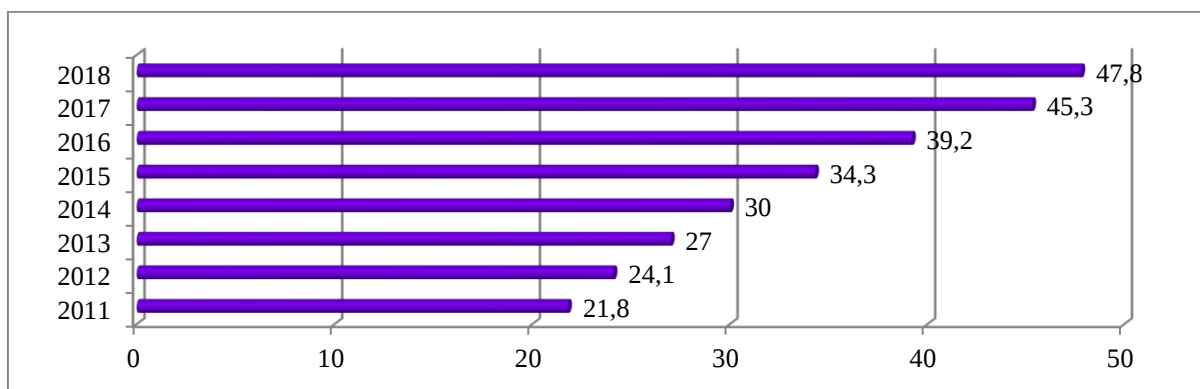
Şəkil 5. Azərbaycanca ümumi milli gəlirin adambaşına dinamikası, manat, 2005-2017-ci illər (ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - <https://www.stat.gov.az>).

İnsan kapitalının inkişafında və bununla bağlı proseslərin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsində güclü potensialın formalaşdırılmasında sənaye sektorunun rolu böyükdür. Şəkil 6-da 2011-2017-ci illərdə Azərbaycanca sənaye məhsulunun həcmnin dinamikası öz əksini tapmışdır və təhlildən göründüyü kimi, sənaye məhsulunun artım tempinin intensivləşdirilməsinə, yüksək texnologiyalar əsaslı sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsinə ehtiyac vardır.

Şəkil 6. Azərbaycanada sənaye məhsulunun həcmnin dinamikası, mlrd. manat, 2011-2017-ci illər (ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - <https://www.stat.gov.az>).

Bundan əlavə, insan kapitalının inkişafında ölkənin istehlak bazarındakı vəziyyət kifayət qədər ciddi önəm təşkil edir. Şəkil 7-də 2011-2018-ci illər ərzində Azərbaycanda istehlak bazarının dinamikası təhlil olunmuşdur və burada ilbəl istehlak bazarının həcmnin artması diqqət çəkir.

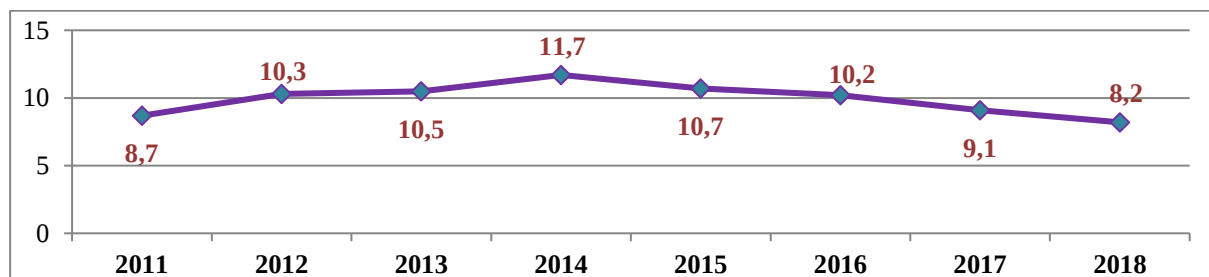

Şəkil 7. Azərbaycanada istehlak bazarının dinamikası, mlrd. manat, 2011-2018-ci illər (ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - <https://www.stat.gov.az>).

Ölkədə resurslardan, əmək ehtiyatlarından və ümumilikdə, iqtisadi resurslardan səmərəli istifadə etməklə, insan kapitalının formalaşması və inkişafı proseslərinin intensivləşdirilməsində, idarəetmə formalarının təkmilləşdirilməsində dünya təcrübəsinin və xarici investisiyaların rolu böyükdür. Şəkil 8-də 2011-2018-ci illər üçün Azərbaycana xarici investisiyaların cəlbinin dinamikası verilmişdir və, göründüyü kimi, son illərdə azalma tendensiyası vardır, bu isə daha çox təsirli tədbirlərin görülməsini və ölkədə investisiya mühitinin cəlbediciliyinin artırılmasını şərtləndirir.

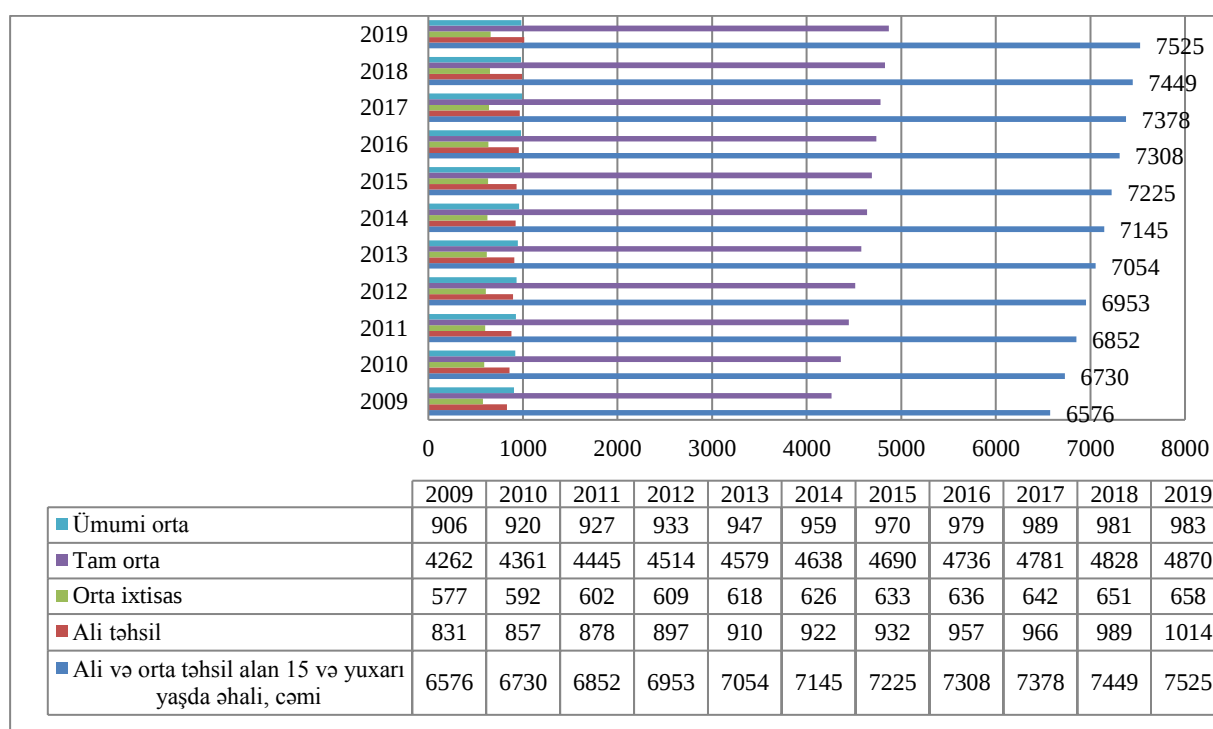
Audit № 3, Cild 25, 2019, səh.139-152.

Audit № 3, Vol. 25, 2019, pp. 139-152.

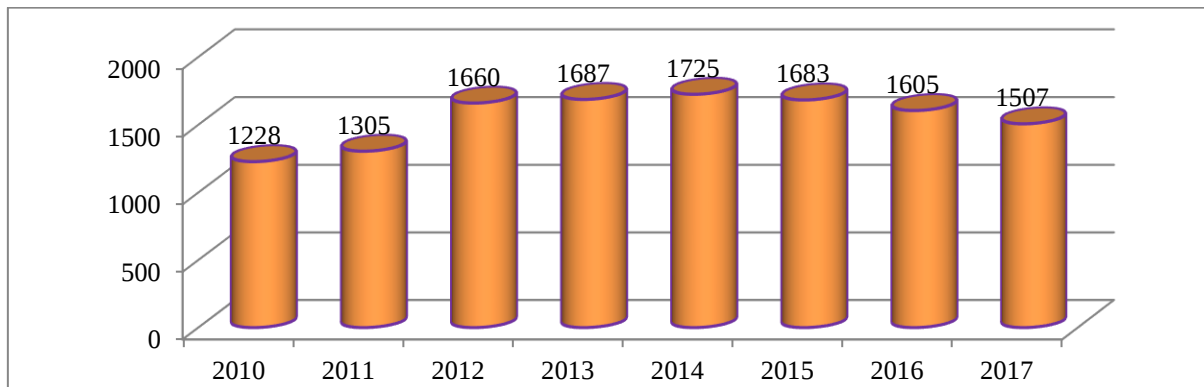
Şəkil 8. Azərbaycan xarici investisiyaların cəlbinin dinamikası, mlrd. \$, 2011-2018-ci illər (ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - <https://www.stat.gov.az>).

Ölkənin iqtisadi tərəqqisinin və yüksək texnologiyalar əsasında iqtisadiyyatın inkişafının təmin olunmasında təhsil sisteminin strateji əhəmiyyəti hamıya məlumdur və dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində bu amil ən strateji səviyyədə qiymətləndirilməkdədir. Bu amillər baxımından Şəkil 9-da ölkəmizdə əhalinin təhsil səviyyəsinin təhlilinə yer ayırmışq və təhsilin insan kapitalın formalaşmasında mühüm əhəmiyyəti baxımından təhsil sisteminin daha yüksək intensivliklə inkişaf etdirilməsi və dünya təcrübəsinə uyğunlaşdırılmasını vacib hesab edirik.

Şəkil 9. Azərbaycan Respublikasında əhalinin təhsil səviyyəsinin təhlili, 2009-2019-cu illər, min nəfər (ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - <https://www.stat.gov.az>).

Digər tərəfdən, təhsil və elm sisteminin inkişaf səviyyəsi ölkədəki tədqiqatçıların sayı və səmərəliliyi ilə qiymətləndirilir. Şəkil 10-da 2010-2017-ci illərdə Azərbaycanda əhalinin hər 1 mln. nəfərinə düşən tədqiqatçıların sayı verilmişdir və təəssüf ki, son illərdə tədqiqatçıların sayı azalmaqdadır, bu isə özünü növbəti illərdə elm və texnikanın inkişaf səviyyəsində büruzə verə bilər.

Şəkil 10. Azərbaycanda əhalinin hər 1 mln. nəfərinə tədqiqatçıların sayı, nəfər, 2010-2017-ci illər (ARDSK-nın məlumatları üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - <https://www.stat.gov.az>).

Y E K U N

Yaxın perspektivdə ölkəmizdə insan kapitalının formalaşması və inkişafı proseslərinin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi hesabına, insan kapitalı resurslarından daha səmərəli istifadə edilməsini reallaşdırmaq mümkündür və bunun üçün bir sıra məsələlərə ciddi önəm verilməlidir:

- ölkəmizdə insan kapitalının formalaşması və inkişafı üzrə göstəricilər sisteminin dünya təcrübəsinə tam şəkildə uyğunlaşdırılması və təkmilləşdirilməsi tədbirləri görülməlidir;
- insan kapitalının formalaşması və inkişafı proseslərinin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı, bu sahədə mövcud ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi, maddi-texniki bazanın gücləndirilməsi və infrastruktur şəbəkəsinin daha da inkişaf etdirilməsi təmin olunmalıdır;
- insan kapitalının inkişafında önəmli rol oynayan səhiyyə və təhsil sisteminin bazar iqtisadiyyatı şəraitində dünya təcrübəsinə uyğunlaşdırılması, bu sahələrdə özəl sektorun inkişafının intensivləşdirilməsi, biliklərin mənimsənilməsi və bilik iqtisadiyyatının gücləndirilməsi istiqamətində daha səmərəli forma və mexanizmlərin hazırlanaraq tətbiq olunması tədbirləri həyata keçirilməlidir;

– ölkədə sahibkarlığın inkişafı və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı görülən davamlı tədbirlərin insan kapitalının formalaşdırılmasında vacib rolunu nəzərə alaraq, bu istiqamətlərdə məqsədli investisiya və əsaslı vəsait qoyuluşu siyasəti, idarəetmə mexanizmləri hazırlanmalı və reallaşdırılmalıdır;

– hazırda reallaşdırılan strateji yol xəritələrinin strateji hədəflərindən çıxış etməklə, yaxın və uzaq perspektivdə insan kapitalının formalaşması və inkişafı proseslərinin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində mövcud qanunvericilik bazasının gücləndirilməsi və maksimum təsirli idarəetmə mexanizmlərinin hazırlanaraq tətbiq olunması vacibdir və s.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-cı il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir

2. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir

3. Əliyev Ş.T. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Sumqayıt. SDU-nun Redaksiya və nəşr işləri şöbəsi, 2018.-376 s.

4. İnsan kapitalının inkişafı: nəzəri aspektləri və qiymətləndirmə metodologiyası. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, İqtisadi İslahatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutu. Bakı - 2017. - 27 s.

5. Гапонова С.Н., Ильин А.Б. Повышение эффективности человеческого капитала за счет совершенствования механизмов управления // Журнал «Науковедение», том 7, №7, 2015. -С.1-11.

6. Германия вошла в десятку стран с самым высоким уровнем человеческого развития. <http://www.dw.com>.

7. Гильмутдинова И.Д. Индекс человеческого развития королевства Норвегии.//Экономические науки, №56-2, 08.12.2016. <http://novainfo.ru>

8. Доклад о человеческом развитии. UNDP. <http://hdr.undp.org>.

9. Дугарова С.Б. Человеческий потенциал в инновационном развитии КНР. <http://cyberleninka.ru>.

10. Касимханов М.Р. Роль человеческого капитала в экономике Японии. <http://izron.ru>.

11. Соколова И.Д. Роль человеческого капитала в экономики США. <http://izron.ru>

*Абдуллаев Логман Имран оглы,
доктор философии по экономике, доцент,
Сумгайытский Государственный Университет,
Адрес: 43-й квартал, Сумгаит, Азербайджан, AZ 5008,
E-mail: loqman.2005@mail.ru
© Абдуллаев Л.И., 2019*

Р Е З Ю М Е

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЕМ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА И ПРОЦЕССАМИ ЕГО РАЗВИТИЯ

Цель исследования - состоит в исследовании путей совершенствования механизмов управления формированием человеческого капитала и процессами его развития. С этой целью раскрыта важность процессов формирования человеческого капитала. Исследованы проблемы совершенствования механизмов управления процессами развития человеческого капитала. Обоснована значимость и роль человеческого капитала в усилении конкурентоспособности страны в глобальных условиях. Обобщены и изучены факторы, мешающие усилению эффективности механизмов управления основными элементами человеческого капитала.

Методология исследования - системный и сравнительный анализ, определение методологических подходов и способов по путям совершенствования механизмов управления формированием человеческого капитала и процессами его развития с учетом трудов разных исследователей, ученых, специалистов, а так же авторские подходы к исследуемой теме.

Практическая значимость исследования - Полученные в ходе исследования результаты и подготовленные предложения по механизмам совершенствования управления процессами формирования и развития человеческого капитала могут использоваться в подготовке концептуальных подходов, в определении мероприятий деятельности, в формировании концепции развития человеческого капитала в стране, а так же в учебном процессе.

Результаты исследования – заключаются в подготовке предложений и рекомендаций по определению путей решения проблем совершенствования механизмов управления процессами развития и формирования человеческого капитала в современных условиях.

Оригинальность и научная новизна исследования - в исследовательской работе раскрыта сущность проблем по обеспечению эффективности механизмов управления формированием человеческого капитала и процессами его развития в современных условиях. Анализирована сущность выявленных проблем и обосновано совершенствование действующих механизмов по формированию и развитию человеческого капитала с учетом глобальных вызовов. На основе статистического и сравнительного анализа основных индикаторов и показателей формирования и развития человеческого капитала подготовлены соответствующие рекомендации и предложения.

Ключевые слова: человеческий капитал, формирование человеческого капитала, развитие человеческого капитала, основные элементы человеческого капитала, приоритеты развития человеческого потенциала, перспективы развития человеческого капитала, механизмы управления, совершенствование механизмов управления.

*Logman Imran Abdullayev,
Doctor of Philosophy in Economics, associate professor
Sumgayit State University,
Address: 43th quarter, Sumgayit, Azerbaijan, AZ 5008,
E-mail: loqman.2005@mail.ru
© L.I. Abdullayev, 2019*

WAYS TO IMPROVE FORMATION AND DEVELOPMENT PROCESSES OF HUMAN CAPITAL

A B S T R A C T

Purpose of the research - is to explore ways to improve formation and development processes of human capital. To this end, the importance of human capital formation processes is analyzed. Problems of improvement of management process mechanisms in the field of human capital development are investigated in the thesis. The importance and role of human capital in enhancing a country's competitiveness in the global environment is justified. Factors preventing the strengthening of the management mechanisms with the basic elements of human capital are summarized here.

Research methodology - is systematic and comparative analysis, definition of methodological approaches and methods on ways to improve formation and development processes of human capital taking into account the works of different researchers, scientists, specialists and author's approaches.

Practical relevance of the research - the results of the study and the prepared proposals on mechanisms of improving the management processes of human capital formation and development can be used in the preparation of conceptual approaches, in the definition of activities, in the formation of the concept in human capital development within the country and in the educational process.

Research results - are to prepare proposals and recommendations to identify ways to solve problems of improving, the management of development processes and formation of human capital in modern conditions.

Originality and scientific novelty of the research - the research work reveals the essence of problems to ensure the effectiveness of management mechanisms of human capital formation and processes of its development in modern conditions. The essence of the identified problems is analyzed and the improvement of the existing mechanisms for the formation and development of human capital is justified taking into account global challenges. Based on statistical and comparative analysis of the main indicators and indicators of human capital formation and development, relevant recommendations and proposals are prepared in the end of the thesis.

Keywords: human capital, formation of human capital, development of human capital, basic elements of human capital, priorities of human potential development, prospects of human capital development, governance mechanisms, improvement of governance mechanisms.